

УДК 341.23

КОНЦЕПЦІЯ «ПОЛЯРНИХ СЕКТОРІВ»: СУТНІСТЬ, ЕТАПИ І ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ, ПРАВОВА АРГУМЕНТАЦІЯ

Яна Павко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Мельникова, 36, м. Київ, Україна, 00115,
email: yanapavko@yandex.ua*

На підставі конструктивно-критичного аналізу наукових праць вітчизняних та зарубіжних юристів-міжнародників, різноманітних міжнародно-правових джерел розкрито сутність, основні етапи й тенденції формування концепції «полярних секторів». Представлено правову аргументацію прибережних держав щодо реалізації секторального підходу стосовно розмежування арктичних просторів.

Ключові слова: Арктика; делімітація; концепція «полярних секторів»; правова аргументація; прибережні держави.

Постановка проблеми. Територіальні та правові претензії арктичних держав як в історичному, так і в сучасному контексті отримали відповідне логічне міжнародно-правове оформлення як на концептуальному, так і на законодавчому рівні. До однієї з таких міжнародно-правових концепцій слід віднести секторальну концепцію, або концепцію «полярних» секторів. На наш погляд, на підставі конструктивно-критичного аналізу наукових праць вітчизняних та зарубіжних юристів-міжнародників, різноманітних міжнародно-правових джерел і документів можна виокремити відносно самостійні, проте взаємопов'язані між собою такі хронологічно окреслені етапи і тенденції формування, еволюції та розвитку секторального підходу до розмежування Арктики полярними державами:

1) XIX – початок XX ст. – оформлення наукового міжнародно-правового статусу секторальної концепції, визначення її сутнісних засад і принципів;

2) 20–30-ті роки XX ст. – обґрунтування у науці міжнародного права правових підстав арктичних держав на володіння полярними секторами;

3) 50–80-ті роки XX ст. – теоретична та фактологічна аргументація юристами-міжнародниками поширення суверенітету та юрисдикції арктичних держав на полярні сектори, дослідження їхньої юридичної природи та правового статусу;

4) кінець XX – початок XXI ст. – критичне переосмислення у міжнародно-правовій думці відповідності секторальної концепції новітнім тенденціям розвитку міжнародно-правової науки і практики.

Зазначимо, що вже у XIX ст. західні юристи-міжнародники (Лоуренс, Хіггінс, П. Фошіль, П. Гейльборн, Ч. Хайд) у процесі наукового дослідження

напрямів та механізмів формування правового режиму арктичних просторів обґрунтували три основні теоретичні підходи до розробки міжнародно-правових норм, які мають регламентувати освоєння та використання природно-ресурсного потенціалу полярного регіону. Їхні наукові погляди на правове положення Арктики узагальнено в таких теоріях: 1) простору загального користування – відкритого моря і нічийної землі; 2) міжнародного спільного володіння – кондомініуму; 3) системи секторів [13, с. 111; 2, с. 201]. Зазначимо, що з урахуванням специфіки фізико-географічного, кліматичного та політико-правового положення Арктики в наукових інституціях, урядових колах північних країн з давніх часів розробляли міжнародно-правову концепцію, в основу якої покладено визнання особливої відповідальності та особливих прав арктичних держав. Методологічним осердям, теоретичним підґрунтям цієї концепції є теорія системи секторів. На думку одного з прибічників цієї теорії, англійського юриста-міжнародника Ч. Хайда, її сутність полягає в обґрунтуванні права прибережних країн встановлювати кордони полярних володінь у секторах, вершиною яких є Північний полюс, основою – їхнє арктичне узбережжя, а боковими межами вважають меридіани, які проходять через крайні точки північного узбережжя зазначених країн [23, с. 269]. Територією держави, яка проголосила свій суверенітет над відповідною арктичною зоною, є всі землі, що знаходяться всередині цього сектора, зокрема, льодове покриття і навіть льодове морське поле. Пояснюючи сутність значення системи секторів, Ч. Хайд вказує, зокрема, на те, що в його основу покладено певний метод, за допомогою якого фактично можна закріпити право суверенітету над всім проміжним простором. Цей метод, наприклад, дає змогу визначити географічний обсяг претензій держав, незалежно від його юридичної цінності. Загалом система секторів своєю метою ставить вилучення з дії загальноприйнятих принципів міжнародного права спеціальних регіонів, які знаходяться в особливому географічному співвідношенні з державою, що висунула стосовно них власні претензії [39, с. 58].

На переконання Ч. Хайда, географічні та кліматичні особливості Арктики відкривають перед полярними державами унікальні можливості застосування системи секторів у регіонах, розташованих навколо Північного полюса [47, с. 59]. Водночас зарубіжний юрист-міжнародник звертає увагу полярних країн на необхідність дотримання ними необхідних умов з метою збереження їхнього суверенітету в арктичних секторах [39, с. 65–66].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сутнісних засад та принципів секторальної концепції розмежування арктичних територій здійснено в наукових працях таких сучасних вітчизняних юристів-міжнародників, як Л. Тимченко, В. Антипенко, Г. Анцелевич, В. Репецький. Окремим питанням виникнення, еволюції та розвитку секторальної концепції присвячені дослідження зарубіжних науковців. Серед них доцільно згадати ґрунтовні публікації Ю. Барсегова, Н. Антюшиної, О. Ковальова, А. Колодкіна, Ю. Лукіна, Д. Фаранда, Ч. Хайда. Однак у науці міжнародного права відсутній всебічний, комплексний аналіз концепції «полярних секторів».

Мета дослідження полягає у тому, щоб, спираючись на використання міжнародно-правових джерел, наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних фахівців у царині міжнародного права, проаналізувати сутність та основні складові секторальної концепції, виокремити хронологічно окреслені етапи і тенденції її еволюції та розвитку, розкрити правові аргументи обґрунтування полярними державами їхніх територіальних претензій на арктичні простори.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародно-правовий досвід засвідчує, що серед трьох зазначених нами альтернативних підходів щодо теоретичного обґрунтування територіальних претензій полярних держав домінування на тривалий час забезпечила концепція секторального поділу Арктики між прибережними до неї країнами. Таку тенденцію можна, зокрема, пояснити тим, що північні моря з їхніми архіпелагами омивають береги населених материків. Освоєння цих морів та островів для водного та повітряного сполучення вимагає проведення особливого різновиду робіт та постійної і належної уваги з боку прилеглих до узбережжя Північного Льодовитого океану держав [13, с. 113].

Наголосимо, що «система секторів» проникла в міжнародну практику не одразу, а щодо Арктики зіштовхнулась з певною протидією з боку окремих юристів-міжнародників. Якщо деякі західні вчені-юристи (наприклад, П. Фошіль, Д. Міллер, М. Ліндлі) визнавали певною мірою секторальний поділ Арктики, то канадський професор Д. Фаранд, висловлюючи погляди більшості західних юристів-міжнародників, дійшов висновку, що ні звичаєве, ні договірне право не дають правових підстав для арктичної секторальної концепції. На його погляд, теорія суміжності не може слугувати юридичною основою для цієї концепції [37, с. 13].

У 20–30-х роках ХХ ст. активну наукову підтримку арктичній секторальній концепції висловили авторитетні радянські юристи-міжнародники, вважаючи її правомірною і доцільною з юридичної та політичної точок зору.

Одним з перших радянських дослідників проблеми правового статусу арктичних морів у контексті радянської доктрини міжнародного права і секторальної концепції дослідив у своїх наукових публікаціях Є. Коровін. Він, зокрема, дійшов висновку, що розширення легітимного права СРСР на водні простори радянського сектора Арктики необхідно оформити на законодавчому рівні [21, с. 46]. Певний внесок в інституювання секторальної концепції зробив В. Лахтін. В опублікованому 1928 р. науковому дослідженні на основі використання різноманітного нормативно-правового матеріалу, який характеризував юридичний статус Арктики, він здійснив спробу обґрунтувати права СРСР на північні полярні простори в межах радянського сектора [22].

Зокрема, В. Лахтін вказував на необхідність підпорядкування правового режиму вод Північного Льодовитого океану, вільних від крижаного покриву, хоч би і обмеженому, суверенітету приполярних держав за секторами їхнього тяжіння. Працю В. Лахтіна було опубліковано Народним комісаріатом закордонних справ, а згодом передруковано в США англійською мовою в «Американському журналі міжнародного права» [41].

Подібних точок зору на концепцію «арктичних секторів» дотримувалися такі дослідники, як професор Л. Брейтфус, С. Сіґріст та ін. [33, с. 119]. Це дало підставу М. Зінгеру 1935 р. зробити такий висновок: у радянській літературі погляд на поширення суверенітету Союзу РСР у межах його сектора не тільки на землі та острови, а й на льодові утворення, морські простори і повітряний простір над ними є загальноприйнятим [15, с. 19]. Зазначимо, що солідарність з концептуальними ідеями В. Лахтіна висловили норвезький юрист Г. Смедал [42] та англійський дослідник Х. Стіл [43]. У міжнародно-правовій доктрині протягом довготривалого часу межі полярних секторів в Арктиці, запропоновані В. Лахтіним, прихильно сприймали.

Наступним етапом у науковій розробці секторальної концепції слід, на нашу думку, вважати творчі здобутки радянських та зарубіжних юристів-міжнародників у 50–80-ті роки ХХ ст., які в сучасних умовах розвитку науки міжнародного права вимагають до себе критичного ставлення з боку фахівців. Розгорнуту й оновлену на теоретичному і фактологічному ґрунті аргументацію, пов'язану з поширенням суверенітету СРСР на полярні моря в його секторі, порівняльний аналіз юридичної природи Арктики та Антарктики здійснено в дослідженнях В. Дурденевського [13], С. Вишнепольського [9], Г. Гусліцера [10]. Наприклад, С. Вишнепольський серед пріоритетних проблем правового положення Арктики розглядав саме питання, пов'язані з секторальним принципом поділу Арктики між приполярними державами [9, с. 36]. Зазначимо, що в радянській міжнародно-правовій доктрині основним методологічним принципом при розв'язанні проблеми правового регіону Арктики вважали секторальний підхід. Встановлену відповідно до нього систему арктичних секторів було закріплено не тільки в міжнародному праві, а й у національному законодавстві арктичних країн. Свою підтримку секторальній концепції висловила не лише більшість радянських міжнародників, а й певна частина західних юристів та державних діячів північних країн [40, с. 187]. Позитивне ставлення до принципу та системи полярних секторів висловив вже згаданий нами Ч. Хайд, професор і почесний декан юридичного факультету Колумбійського університету в Нью-Йорку [39, с. 59]. Загалом упродовж 1960–1980-х років у радянській науці міжнародного права домінував погляд на правову природу арктичних просторів радянського сектора, який поділяли і зарубіжні вчені [33].

Наголосимо також, що у міжнародно-правовій літературі зазначеного періоду значну увагу приділили поняттю арктичного сектора та його термінологічному визначенню. Одну з таких наукових дефініцій, запропоновану П. Однопозовим, до речі, з певними модифікаціями використовують і сучасні дослідники. На його думку, полярний сектор – це морська та сухопутна територія арктичного району, основою якого є лінія зовнішнього краю територіальних вод прибережної держави, а її боковими межами – меридіани, що йдуть від крайніх точок морського державного кордону в напрямі до Північного полюса, який і є вершиною відповідного сектора [32, с. 8].

Після підписання СРСР Конвенції ООН з морського права 1982 року, зокрема, у період горбачовської перебудови основних сфер життя радянського суспільства, започатковано новітній етап в об'єктивному, незаангажованому, конструктивно-критичному осмисленні міжнародно-правової сутності та значення секторальної концепції з урахуванням сучасних парадигм науки міжнародного права. В зазначений період вітчизняними та зарубіжними дослідниками здійснено творче обґрунтування альтернативних секторальній концепції міжнародно-правових доктрин, таких, наприклад, як концепції історичних вод та концепції «інтернаціоналізації». Залучаючи значний масив маловідомих і новітніх правових джерел та відкидаючи ідеологічні доміанти міжнародно-правових доктрин, сучасні дослідники намагаються виважено й коректно застосовувати загальновизнані принципи і норми міжнародного морського права до аналізу історико-правових та теоретичних підвалин секторальної концепції.

Аналізуючи її міжнародно-правові засади, вітчизняні фахівці наголошують, що Конвенція ООН 1982 р. безпосередньо не скасовує секторальний принцип визначення статусу територій в Арктиці, проте й не підтверджує його [28, с. 382]. Отже, окремі юристи-міжнародники фактично ставлять під сумнів наявність критеріальних ознак та чинників, які визначають науковий статус секторальної концепції. Натомість, Конвенція ООН з морського права 1982 р. надає право приарктичним державам вживати заходів для охорони природного середовища у своїх секторах (ст. 234 Конвенції).

Щодо цього зазначимо, що в деяких новітніх навчальних посібниках з міжнародного права у визначенні правового статусу арктичного регіону все ж застосовують теорію «полярних секторів». Розкриваючи сутність цієї теорії, вітчизняні юристи-міжнародники наголошують, що, згідно з нею, усі землі та острови, які знаходяться в межах полярного сектора відповідної держави, а також льодові поля, прилеглі до берега, входять до складу відповідної державної території. Арктичним сектором кожної з цих держав є простір, основою якого є узбережжя цієї держави, а боковою лінією – меридіани від Північного полюса східних і західних кордонів цієї держави. Судна та літаки інших держав можуть пересуватись у межах арктичного сектора лише зі згоди прилеглої держави, причому тільки в мирних і наукових цілях [29, с. 191–192]. Доволі активну позицію на користь теорії секторального поділу Арктики займають канадські дослідники. Кардинальні ідеї щодо розширення міжнародно-правової сфери застосування концепції «полярних секторів» висловлює канадський професор Д. Фаранд. В узагальненому вигляді автор їх оприлюднив під час виступу на конференції Американської асоціації міжнародного права у Вашингтоні 1989 р. [18, с. 259].

У новітніх російських міжнародно-правових виданнях юридичну основу секторальної концепції трактують як визнання права прибережних арктичних держав встановлювати кордони полярних володінь у відповідних секторах [5, с. 24]. Термінологічними концептами секторального підходу російські дослідники визначили такі модифіковані поняття, як «секторальний принцип»

володінь в Арктиці, секторальна теорія (концепція «полярних секторів») [23, с. 148–149; 24, с. 381, 384; 27, с. 574].

На нашу думку, використання у міжнародно-правовій думці такого поняття, як секторальна теорія, не надто коректне у сутнісному значенні, оскільки принципи і положення секторального підходу не повною мірою відповідають смислово розумінню теорії як системи вірогідних наукових знань у певній предметній галузі. Натомість секторальна концепція розкриває з наукових позицій спосіб розуміння юристами-міжнародниками юридичного підходу до розв'язання проблеми правового режиму Арктики, використання прибережними до Північного Льодовитого океану державами її полярних просторів.

Зазначимо, що в сучасних російських міжнародно-правових виданнях можна відшукати суперечливі точки зору на сутність, юридичну природу та значення секторальної концепції. З одного боку, зарубіжні дослідники дотримуються думки, згідно з якою правовий режим арктичних просторів необхідно визначати на основі застосування секторального принципу [5, с. 6]. З іншого боку, російські фахівці стверджують, що у міжнародному публічному праві відсутній такий правовий титул, як секторальний принцип [3, с. 6]. Скрупульозно досліджена у 20-х роках ХХ ст. професором В. Лахтіним і розвинута радянською школою юристів-міжнародників у сучасних умовах секторальна концепція критично переосмислена на основі значного масиву правових джерел з урахуванням нових тенденцій і парадигм розвитку міжнародно-правової науки і практики. Одним з наслідків цього процесу є те, що концепція секторального поділу Арктики часто викликає негативне сприйняття в російській міжнародно-правовій літературі. Автори наукових досліджень пояснюють таке, зокрема, відсутністю щодо цього правових підстав [16, с. 222]. Безперечно, секторальна концепція, як один з різновидів наукового міжнародно-правового підходу до оцінки юридичного статусу просторів Арктики, не отримала належного визнання в національних нормативно-правових актах чи міжнародних договорах, укладених арктичними державами. Тим більше, що власне термін «арктичний», або ж «полярний сектор», не використовують у міжнародно-правових документах. Проте ми вважаємо, що юридичний механізм секторального поділу Арктики, його концептуальне обґрунтування має не лише методологічне, науково-пізнавальне, а й прикладне значення, оскільки застосовується в міжнародно-правовій практиці полярних держав. Важливо зважати й на те, що виникнення концепції «полярних секторів» стало спонукальним чинником і дало науковий поштовх, своєрідний імпульс для формування альтернативних міжнародно-правових доктрин. Виникнення, еволюція та розвиток секторальної концепції відбувались не лише в царині теоретичних розробок і підходів, а й у нормативно-правовій практиці арктичних держав. Саме гармонійна взаємодія теоретичних і національно-законодавчих аспектів значною мірою визначає науковий статус зазначеної міжнародно-правової доктрини. У цьому сенсі важливим є питання щодо з'ясування її історичних витоків. Ретроспективний аналіз міжнародно-правового досвіду арктичних країн засвідчує, що юридичне підґрунтя секторальної концепції

поділу Арктики закладено у XIX ст. шляхом укладання низки міжнародних угод та договорів, серед яких: Російсько-американська конвенція 1824 р., Російсько-англійська конвенція 1825 р., Російсько-американський договір 1867 р. [40, с. 184]. Їхня підготовка та публікація обумовлені міжнародною практикою освоєння арктичного регіону прибережними державами протягом довготривалого часу і значними капіталовкладеннями, спрямованими на облаштування навігаційних шляхів у полярних водах. Згадуваний нами професор В. Лахтін у своїй праці «Права на північні полярні простори», на жаль, не проаналізував і навіть вибірково не процитував текст зазначених конвенцій. Проте ці міжнародні договори і в сучасних умовах зберігають своє юридичне значення та заслуговують на прискіпливий науковий аналіз, передусім у контексті забезпечення об'єктивної оцінки правового статусу Арктики та його полярних секторів. Щодо цього зазначимо, що в Конвенції 1825 р., яка має певну назву «Санкт-Петербурзька конвенція з Англією стосовно розмежування взаємних просторів володінь Росії та Англії у Північній Америці», вперше запроваджено у міжнародно-правову практику термінологічне поняття «полярні володіння» Російської імперії та Великобританії, що виступила як канадський домініон в Арктиці. У зазначеному міжнародно-правовому договорі вперше окреслено принцип розмежування владних повноважень двох сусідніх держав по секторальній (меридіанній) лінії, яка спрямована в бік до Північного полюса [35, с. 283]. Переконливим прикладом правового оформлення практики розмежування між прибережними арктичними державами своїх юрисдикцій, відповідно до секторального принципу, є русько-американська конвенція 1867 р. У міжнародно-правових джерелах вона звучить як «Договір, укладений між Росією і Північно-американськими Сполученими Штатами у Вашингтоні 18(30) квітня 1867 р. про відступлення Росією Північно-Американських колоній». Нерідко договір 1867 р. у міжнародно-правовій літературі називають Російсько-американською конвенцією 1867 р. про поступлення Аляски [25, с. 122]. Відповідно до нього, територія Аляски перейшла під суверенітет США. Російський імператор в обмін на володіння Росії на американському материку отримав 7,2 млн доларів (14, 32 млн російських рублів). Загальна площа переданих територій становила 1 530 тис. км² [28, с. 380]. Наголосимо, що Російська імперія першою окреслила на договірно-правовому рівні секторальні кордони розмежування полярних володінь в Арктиці. Згідно з договором, укладеним між Російською імперією та Північно-Американськими Сполученими Штатами 1867 р., Росія поступалась США територією Аляски, а між країнами встановили кордон, на схід від якого всі землі Росія передала Сполученим Штатам Америки, а на заході – залишила без змін під власним суверенітетом. Юридичний зміст Конвенції 1867 р. полягає у тому, що Росія передавала США «всі права, логотипи і привілеї» на зазначеній території. Статтею I Договору як лінією розмежування володінь двох країн визнали меридіан, який слугуватиме боковою межею сектора [36]. Якщо договір, укладений між Росією і Великобританією 16(28) лютого 1825 р., слід вважати першим випадком у світовій практиці визначення секторального (меридіанного) кордону, що йде в

напрямі до Північного полюса, то Договір 1867 р. вважають такою спробою. На думку професора А. Вилегжаніна, за своєю геометричною формою та юридичним змістом волевиявлення сторін відступлена територія слугувала першим, чітко окресленим арктичним сектором [35, с. 284].

Отже, за Конвенцією 1825 р. і за Конвенцією 1867 р. позначені у міжнародно-правових угодах секторальні лінії слугували саме міжнародному розмежуванню сусідніх арктичних країн, забезпеченню їхніх прав на «полярні володіння». Проте самі «полярні володіння» зазначеними угодами не проголошувались територією, яка перебуває під суверенітетом відповідної держави. Отож становлення і юридичне оформлення конвенції «полярних секторів» активно відбувалось на початку ХХ століття. Воно пов'язане із прийняттям урядом Канади низки міжнародно-правових актів, в яких застосували секторальний принцип правового режиму Арктики. Зазначимо, що Канада, прагнучи до встановлення свого суверенітету над арктичними просторами, в різний час неодноразово висувала і використовувала як міжнародно-правове обґрунтування власних територіальних претензій щодо полярного регіону секторальну концепцію. Секторальний принцип поділу Арктики знайшов своє практичне втілення в деяких канадських національно-законодавчих актах. На підставі аналізу міжнародно-правових документів можна стверджувати, що Канада відіграла роль першовідкривача в юридичному закріпленні за собою відповідної частини арктичного сектора. Зокрема, права Канади на арктичні регіони знайшли юридичне підтвердження в Законі 1896 р. про кордони колоній [4, с. 29]. Проте офіційно секторальний принцип висунуто урядом Канади 1904 р., коли департамент внутрішніх справ цієї країни опублікував карту з нанесеними на ній лініями сектора між 60 і 141 меридіанами, відповідно, східної і західної довготи. Причому зазначені кордони простягались до самого Північного полюса [4, с. 29]. Канада першою із полярних держав на законодавчому рівні юридично чітко офіційно заявила свої права на арктичний сектор. Значну зацікавленість Північним полюсом виявив також і канадський парламент. Виступаючи в ньому, сенатор П. Пуар'є, зокрема, висунув тезу щодо можливості уникнути «труднощів» і «конфліктів» завдяки секторальному принципу розмежування регіонів Арктики, оскільки кожна держава, яка є прибережною, «поширює своє володіння до Північного полюса» [1, с. 285]. Він також запропонував сенаторам виступити з офіційною заявою про поширення юрисдикції Канади на «всі землі і острови, які розташовані на північ від домініону і простягаються до Північного полюса» [21, с. 44]. В цьому зв'язку деякі російські дослідники стверджують, що сенатор П. Пуар'є є автором секторальної теорії [3, с. 28]. Вважаємо, що така позиція недостатньо обґрунтована, оскільки науковий статус такої теорії вимагає всебічного обґрунтування усіх її структурних складових і взаємозв'язку між ними, а також забезпечення цілісного підходу до об'єкта міжнародно-правового дослідження. Красномовним у контексті секторальної концепції є той факт, що 1909 р. член англійської палати обшин Паркер поставив перед Головою Ради міністрів Великобританії питання щодо того, чи можна вважати Північний полюс

частиною Канади [21, с. 44]. Цілком символічно, що у цьому ж році уряд Канади, яку на той час вважали домініоном Британської імперії, офіційно проголосив своєю власністю всі землі та острови, розташовані на захід від Гренландії, між Канадою і Північним полюсом, якщо стосовно цих територій можуть бути висловлені на політико-правовому рівні претензії з боку будь-якої держави [21, с. 44]. А 1921 р. Канада оголосила, що всі землі та острови на північ від канадської континентальної частини знаходяться під її суверенітетом. Уже 1922 р. прем'єр-міністр Канади М. Кінг заявив про приналежність острова Врангеля Канаді [7, с. 106]. Незважаючи на те, що уряд СРСР висловив офіційний протест стосовно цієї заяви, а на острові 1924 р. встановили прапор Союзу РСР, проте позиція уряду Канади переконливо засвідчила його рішучі наміри реалізувати концепцію «полярних секторів» у своїй арктичній стратегії. Не випадково французький професор Ф. де Хартінг, аналізуючи територіальні претензії Канади на свої права в Арктиці в контексті секторального підходу, зазначив: «Канадський сектор отримав тріумфальну перемогу в 1923 р.» [46]. Уряд Канади 1925 р. прийняв доповнення до Закону «Про північно-західні території», яке забороняло всім іноземним державам займатись будь-якою діяльністю в межах канадських арктичних земель і островів без особливого на це дозволу канадського уряду [45], а 1926 р. ці вимоги підтвердили спеціальним королівським указом [40, с. 186].

У цьому ж році, згідно з національно-законодавчими актами Канади, передбачили заснування «Заповідника арктичних островів». Відповідно до канадського законодавства, північні кордони цього заповідника співпадали з межами арктичного сектора. У травні 1929 р. в основу нормативно-правових актів Канади, які стосувалися полярного регіону, знову поклали кордони її арктичного сектора [30, с. 12–14; 44, с. 73].

Наголосимо, що основою законодавчих актів стосовно правового режиму Арктики, які прийняла Канада 1925, 1926 і 1929 рр., слугували положення і принципи секторальної концепції. Водночас територіальні претензії Канади на простір у полярному регіоні не зачіпали поширення її суверенітету на арктичні води сектора. Про це, наприклад, свідчить заява міністра Канади у справах Півночі та національних ресурсів, з якою він виступив 3 серпня 1956 р. в Палаті общин канадського парламенту: «Ми ніколи не застосовували секторальну теорію до льоду. Ми стверджуємо, що наш суверенітет діє над всіма арктичними островами» [3, с. 28]. Загалом позиція Канади у ставленні до секторальної концепції має суперечливий характер. З одного боку, канадський уряд неодноразово заявляв, що суверенітет арктичної держави поширюється тільки на острови в межах сектора, а з іншого – Канада неодноразово прагнула поширити свій суверенітет також і на морські простори. Отже, проголошений принцип секторального підходу до арктичного регіону передбачав, що територією Канади є всі розташовані на ньому острови та землі, за винятком морських просторів Арктики. Наголосимо, що територіальні претензії канадського уряду на сектор в Арктиці мали не декларативний, а доволі послідовний політико-правовий характер. Щодо цього заслуговує уваги точка зору відомого норвезького юриста

Г. Смедала. За його словами, канадські претензії на арктичний сектор «висували різними способами і в різних випадках» [42, с. 65–66]. Такої ж точки зору дотримувався Ч. Хайд – авторитетний юрист-міжнародник, професор юридичного факультету Колумбійського університету в Нью-Йорку [39, с. 59].

У сучасних умовах Канада визначає свою арктичну область як територію між 60° і 141° з. д. Вона включає водозбірний басейн території Юкон, усі землі, розташовані північніше 60° пн. д. та область прибережних зон Гудзонової протоки та протоки Джеймса. Площа полярних володінь Канади сягає 1,430 млн км² [17, с. 120]. Канадський сектор Арктики за своїми розмірами (25 %) поступається лише російському (40 %) [6, с. 145]. На останній хвилі інтересу до Арктики, пов'язаної з потеплінням клімату, канадський уряд 2006 р. знову підтвердив свій суверенітет над Арктикою і заявив про необхідність посилення збройних сил для дій у полярному регіоні [19, с. 75]. Секторальний принцип поділу Арктики у 20-х роках минулого століття підтримували також норвезький уряд та політичні кола Сполучених Штатів Америки. Серед полярних держав США отримали найменший арктичний сектор – між 170° і 140° зх. д. [6; 10 с. 160]. За прикладом Канади, США першопочатково на офіційному рівні висловили свої правові претензії на арктичний сектор на північ від Аляски з наміром приєднати Північний полюс до своїх володінь. Міністр військово-морських сил США Е. Дембі, виступаючи 1924 р. в Комісії Палати представників при обговоренні проекту польоту дирижабля «Шенандоа», наголосив, що Північний полюс є продовженням Аляски, а, отже, власністю американської держави слід вважати всі ненаселені території на північ від Аляски у відповідному американському секторі [31, с. 122]. Таку позицію офіційного представника США підтримали наукові кола. Зокрема, американський юрист Д. Міллер у статті, опублікованій 1925 р., проілюстрував практичну доцільність секторального поділу просторів Арктики між прилеглими до Північного Льодовитого океану державами, включаючи США. На його думку, правовою основою для встановлення арктичного сектора США є Російсько-англійська конвенція 1867 р. і Російсько-американський договір 1867 р., в яких позначені секторальні кордони в Арктиці [25, с. 129]. Вже згадуваний нами американський юрист Ч. Хайд зазначив, що географічні особливості полярних районів «посилюють можливість застосування системи секторів в районах, розташованих навколо Північного полюса» [39, с. 65–65]. Наприкінці 1920-х років Вашингтон не визнавав секторальний поділ Арктики, хоча й не заперечував його правомірності. Питання щодо висунення США своїх територіальних претензій на арктичний сектор знову стало актуальним, коли 1968 р. американські нафтові компанії відкрили поклади нафти в районі протоки Прудо (Аляска). Запаси нафтових родовищ експерти оцінили в 15 млрд барелів, що втричі перевищує поклади Східного Техасу [40, с. 188].

У подальшому США як на офіційному рівні, що знайшло вияв у протидії Канади в її реалізації прав в арктичному секторі, так і на рівні доктрини міжнародного права висловлювали свою незгоду щодо застосування в Арктиці секторального принципу [44, с. 82]. Зарубіжний дослідник Я. Броунлі слушно

зазначає, що застосування секторального принципу в полярному регіоні «виглядає певною мірою абсурдним, коли йдеться про претензії на суверенітет щодо вузької смужки, яка простягається до полюса» [8, с. 238].

Зазначимо, що сучасною арктичною областю США вважають території на північ від Полярного полюса, а також території на північ і захід від кордону, який формується річками Поркупайн, Юкон та Кусковим, ланцюг Алеутських островів, а також всі суміжні моря, включаючи Північний Льодовитий океан, море Бофорта, Берінгове і Чукотське моря. Площа полярних володінь США становить 0,126 млн км² [7, с. 106]. Необхідно зважати на те, що арктичний сектор США позначений на сході Аляски Російсько-англійською конвенцією 1825 р., на заході від Аляски – Російсько-американським договором 1867 р. [34, с. 50]. Хоч арктичний сектор США окреслено, проте США сьогодні не висувають територіальних претензій на арктичний сектор на північ від Аляски (за 200-мильною межею). Водночас Вашингтон має намір в рамках юрисдикції над Арктикою захищати суверенні права над своєю виключною економічною зоною і здійснювати «належний контроль» над прилеглою акваторією [20, с. 44]. Висунуту у 20-х роках ХХ ст. міжнародною практикою для визначення правового статусу приполярних районів Арктики систему секторів спочатку підтримали правлячі кола Канади і США. Зокрема, 1924 р. у цих арктичних державах відбулись офіційні виступи представників політичного істеблішменту, урядових установ на користь створення «полярних секторів» від північних берегів Канади та Аляски до Північного полюса. Основний лейтмотив таких виступів полягав у тому, щоб усі землі в цих секторах вважали під суверенітетом відповідної держави. Відповідно до звичаю «мовчазних угод» встановили межі секторів США, Канади, Данії, Норвегії, які пізніше були позначені на карті Арктики в італійському атласі «Турінг–Клуб», виданому 1936 р. [13, с. 113].

Оскільки США та Канада на офіційному рівні чітко висловили підтримку секторальному підходу до поділу Арктики, виникла необхідність уточнити юридичний статус радянського полярного району. Зазначимо, що Радянський Союз став другою державою, яка на законодавчому рівні закріпила меридіанні кордони свого арктичного сектора. Нагадаємо, що раніше Російська імперія першою із держав визначила на договірно-правовому рівні секторальні кордони розмежування полярних володінь в Арктиці. Що ж стосується національних правових актів Росії, то, як уже зазначено, вони юридично закріплювали суверенітет Росії і на сухопутні полярні райони, в тому числі арктичні острови уздовж російського узбережжя в морях Північного Льодовитого океану. Ноту МЗС Російської імперії від 20 вересня 1916 р. вважають першим офіційним документом, в якому визначено правовий статус земель, розташованих у російській арктичній зоні. Цю правову позицію підтримував і радянський уряд. Зокрема, у меморандумі уряд СРСР уряду США від 4 листопада 1924 р. народний комісаріат закордонних справ підтвердив нотифікацію Росії 1916 р. про територіальну приналежність РСФСР усіх земель та островів, які складають невід’ємну частину російської території та являють собою «північне

продовження сибірського материкового плоскогір'я» [12, с. 531]. Остаточний юридичний статус радянського сектора Арктики оформлений на законодавчому рівні 1926 р., а 15 квітня цього ж року Президія ЦВК Радянського Союзу прийняла постанову «Про оголошення територією Союзу РСР земель і островів, розташованих у Північному Льодовитому океані». В цій постанові зазначено, що до території Радянського Союзу належать всі як відкриті, так і ті, що можуть бути відкриті в майбутньому, землі та острови, розташовані у Північному Льодовитому океані на північ від узбережжя СРСР до Північного полюса в межах між меридіанами $32^{\circ} 4' 35''$ сх. д. і $168^{\circ} 49' 30''$ зх. д. від Грінвіча [26, с. 233]. Загальна площа полярних володінь СРСР сягала 5,8 млн км². Виняток з цієї постанови зробили після приєднання СРСР 7 травня 1935 р. до Договору про Шпіцберген для східних островів зазначеного архіпелагу, які розташовані між 32° і 35° сх. д. і належали Норвегії. Згідно з мирним договором 1947 р. з Фінляндією, СРСР повернули область Печенгі. Отож західний кордон радянського сектора відхилився дещо західніше. Зазначимо, що після опублікування постанови 1926 р. територіальні претензії на острови радянської Арктики залишались певний час у Норвегії, яка офіційно заявила про свої права на архіпелаг Земля Франца-Йосипа. Проте протягом 1928–1930 рр. Норвегія від них відмовилась і з того часу півстоліття право СРСР на полярні володіння в його секторі жодна з держав не ставила під сумнів [33, с. 117]. Права Радянського Союзу в арктичному регіоні забезпечені також, окрім вже зазначених нормативно-правових документів, ще й низкою інших законодавчих актів, таких як Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про континентальний шельф Союзу РСР» 1968 р. [38] та Закон Союзу РСР «Про державний кордон СРСР» [14]. Положення цих нормативно-правових актів застосовують у сучасному російському законодавстві, зокрема, в Законі РФ «Про державний кордон Російської Федерації» від 1 квітня 1993 р. [11, с. 162–191]. Підписавши 1997 р. Конвенцію ООН з морського права 1982 р., Російська Федерація відмовилась від претензій на одноосібні полярні володіння СРСР, які закріплені Декретом ЦВК 1926 р. Аналіз національного законодавства СРСР та Канади дає підстави стверджувати, що теоретико-правові підходи цих країн до секторального принципу як доктринального засобу обґрунтування власних претензій на арктичні простори здебільшого збігалися. Аналогічних позицій, проте з певними відмінностями, дотримуються й сучасні уряди Росії та Канади.

Висновки. Отже, сформульований у документах Канади та СРСР принцип врахування особливих прав та інтересів приарктичних держав на прилеглі до їхнього узбережжя арктичні простори знайшов, окрім теоретичного, ще й законодавче втілення в так званій секторальній концепції. Ця концепція знайшла своє застосування в практиці окремих полярних держав. Зокрема, цієї концепції досі дотримується й Канада, яка в різний час як міжнародно-правове обґрунтування своїх претензій на використання арктичних просторів застосовувала секторальну концепцію. Наголосимо, що кордони полярних секторів, які розглядають без урахування міжнародно-правового контингенту, не вважають державними кордонами, а встановлення тією чи іншою державою

полярного сектора не визначає сутність та особливість правового режиму тих морських просторів, які належать до цього сектора. Отож некоректними у науковому сенсі є твердження окремих зарубіжних фахівців, які вважають, що всі морські простори як складова російського сектора Арктики є внутрішніми водами Росії [17, с. 119].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Антюшина Н. М.* Арктический вызов для национальной и международной политики = Arctic Challenges in the National and International Politics / Н. М. Антюшина. – М. : Ин-т Европы РАН: Рус. сувенир, 2012. – 136 с.
2. *Анцелевич Г. А.* Международно-правовой статус и режим использования морских объектов общего наследия человечества. Перспективы развития в порядке de ferenda / Г. А. Анцелевич. – К. : УАЗТ, 2002. – 360 с.
3. Арктика: зона мира и сотрудничества / отв. ред. А. В. Загорский. – М. : ИМЭМО РАН, 2011. – 195 с.
4. Арктика: интересы России и международные условия их реализации / Барсегов Ю. Г., Корзун В. А., Могилёвкин И. М. и др. – М. : Наука, 2002. – 356 с.
5. Арктика: пространство сотрудничества и общей безопасности / сост. и науч. ред. А. В. Загорский. – М. : ИМЭМО РАН, 2010. – 41 с.
6. Арктический регион: Проблемы международного сотрудничества : Хрестоматия : в 3 т. / Рос. совет по межд. делам [под общ. ред. И. С. Иванова]. – М. : Аспект Пресс, 2013. – Т. 1. – 360 с.
7. *Барциц И. Н.* О правовом статусе российского арктического сектора / И. Н. Барциц // Право и политика. – 2000. – № 12. – С. 106–114.
8. *Броунли Я.* Международное право : в 2-х кн. / Я. Броунли ; перевод с англ. канд. юрид. наук С. Н. Андрианова; под ред. и с вступит. статьей чл.-кор. АН СССР Г. И. Тункина. – М. : Прогресс, 1977. – Кн. 1. – 535 с.
9. *Вышнепольский С. А.* К проблеме правового режима Арктической области / С. А. Вышнепольский // Советское государство и право. – 1952. – № 7. – С. 36–45.
10. *Гуслицер Г. М.* Международно-правовой режим Арктики и Антарктики : автореф. дис. канд. юрид. наук / Г. М. Гуслицер. – М., 1954. – 15 с.
11. Действующее международное право : в 3-х томах / составители Ю. М. Колосов и Э. С. Кривчикова. – М. : Изд-во Московского независимого института международного права, 1996. – Т. 1. – 864 с. ; 1997. – Т. 2. – 832 с.
12. Документы внешней политики СССР [Комис. по изданию дипломатических документов : д-р экон. наук А. А. Громько (председ.) и др.] – М., 1963 [Т. 1. – 1 января – 31 декабря 1924 г.: Редколлегия : Г.К. Деев и др.]. – 760 с.
13. *Дурденевский В. Н.* Проблема правового режима приполярных областей (Антарктика и Арктика) / В. Н. Дурденевский // Вестник Московского университета. – 1950. – № 7. – С. 111–114.
14. Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про державний кордон СРСР» // Відомості Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік. – 1982. – № 48. – С. 16–23.
15. *Зингер М. Е.* Основные законы по Крайнему Северу / М. Е. Зингер. – Л., 1935. – 128 с.
16. *Ковалёв А. А.* Современное международное морское право и практика его применения / А. А. Ковалёв. – М. : Научная книга, 2003. – 415 с.
17. *Ковалёв А.* Международно-правовой режим Арктики и интересы России / А. Ковалёв // Индекс безопасности. – 2009. – № 3–4. – Т. 15. – С. 115–124.
18. *Колодкин А. А.* Мировой океан. Международно-правовой режим. Основные проблемы / А. А. Колодкин, В. Н. Гуцуляк, Ю. В. Боброва. – М. : Статут, 2007. – 637 с.
19. *Коньшев В. Н.* Арктика в международной политике: сотрудничество или соперничество? / В. Н. Коньшев, А. А. Сергунин ; под ред. канд. геол.-минер. наук И. В. Прокофьева. – М. : РИСИ, 2011. – 194 с.

20. *Коньшиев В. Н.* Арктика на перекреске геополитических интересов / В. Н. Коньшев, А. А. Сергунин // *Мировая экономика и международные отношения.* – 2010. – № 9. – С. 43–53.
21. *Коровин Е. А.* СССР и полярные земли / Е. А. Коровин // *Советское право.* – 1926. – № 3. – С. 43–46.
22. *Лахтин В. Л.* Права на северные полярные пространства / В. Л. Лахтин. – М. : Издание Литиздата Народного комиссариата по иностранным делам, 1928. – 48 с.
23. *Международное право* / авт. кол. Е. А. Коровин и др.; АН СССР, Ин-т права. – М. : Госюриздат, 1951. – 600 с.
24. *Международное право : учебник* / отв. ред. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Междунар. отношения, Юрайт-Издат, 2007. – 816 с.
25. *Международно-правовые основы недропользования : учеб. пособие* / отв. ред. А. Н. Вылегжанин. – М. : Норма, 2007. – 528 с.
26. *Международное право в избранных документах.* – М. : Изд-во ИМО. – Т. 1. – 1957. – 308 с.
27. *Международное публичное право : учебник* / Л. П. Ануфриева, К. А. Бекашев, Е. Г. Моисеев, В. В. Устинов. [и др.] ; отв. ред. К. А. Бекашев. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2009. – 1008 с.
28. *Міжнародне право : основні галузі* / за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2004. – 816 с.
29. *Міжнародне публічне право : підручник : у 3 т.* / В. Ф. Антипенко, Л. Д. Тимченко, О. В. Беглий, О. А. Радзивілл та інші ; за ред. В. Ф. Антипенка. – К. : НАУ, 2012. – Т. 1. – 420 с.
30. *Николаев А. Н.* Международно-правовые обоснования прав Канады в её арктическом секторе / А. Н. Николаев, И. В. Буник // *Московский журнал международного права.* – 2007. – № 1. – С. 4–31.
31. *Новое в международном морском праве* / отв. ред. М. И. Лазарев. – М. : Институт государства и права АН СССР, 1972. – 185 с.
32. *Однопозов П. С.* Международно-правовой режим арктических морских пространств : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / П. С. Однопозов. – Л., 1974. – 19 с.
33. *Паламарчук П. Г.* Международно-правовой режим морей советского сектора Арктики / П. Г. Паламарчук // *Международное право и международный правопорядок* ; Н. А. Ушаков (отв. ред.). – М. : Институт государства и права Академии наук СССР, 1981. – С. 111–124.
34. *Предложения к дорожной карте развития международно-правовых основ сотрудничества России в Арктике.* – М. : РСМД, 2013. – 54 с.
35. *Региональный уровень праворегулирования отношений государств в Арктике (Комментарий)* // *Московский журнал международного права.* – 2012. – № 1. – С. 270–297.
36. *Сборник пограничных договоров, заключенных Россией с соседними государствами.* – СПб., 1891. – С. 299–303.
37. *Тимченко Л. Д.* Quo Vadis, Arcticum? Міжнародно-правовий режим Арктики та тенденції його розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук / Л. Д. Тимченко. – К., 1997. – 31 с.
38. *Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про континентальний шельф Союзу РСР»* // *Відомості Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік.* – 1968. – № 6. – С. 1–2.
39. *Хайд Ч.* Международное право, его понимание и применение Соединенными Штатами Америки / Ч. Хайд ; пер. с англ. Д. М. Кертнер ; под ред. с предисл. и примеч. канд. юрид. наук Б. А. Дранова. – М. : Изд-во иностр. лит., 1951. – Т. 2. – 532 с.
40. *Эфендиев О. Ф.* Арктические воды / О. Ф. Эфендиев // *Современное международное морское право. Режим вод и дна Мирового океана.* – М. : Наука, 1974. – С. 184–190.
41. *Lachtime W.* Rights over the Arctic «AHL» / W. Lachtime. – Oct. 1930. – P. 703–717.
42. *Smedal G.* Acquisition of Sovereignty over Polar Areas. Oslo. Franstated from Norwegian / G. Smedal. – 1931. – 143 p.
43. *Steel H.* Policing the Arctic / H. Steel // *Jurolas Publishers.* – London, 1936. – P. 9.
44. *Timchenko L.* Quo Arcticum? The International Law Regime of the Arctic and Trends in its Development / L. Timchenko. – Kharkiv, 1996. – 376 p.
45. *Pharand D.* Canada's Arctic. Waters in international Law / D. Pharand. – Cambridge. 1988. – P. 45–50.

46. Hartingh F. de. Les conceptions soviétiques du droit de la mer / F. de Hartingh. – Paris, 1960. – P. 39.

Стаття надійшла до редколегії 29.04.2016

Прийнята до друку 15.05.2016

CONCEPT «POLAR SECTOR»: NATURE, STAGES AND TRENDS OF FORMATION, LEGAL ARGUMENTS

Yana Pavko

*Taras Shevchenko Kyiv National University
36, Melnykova Str., Kyiv, Ukraine, 00115,
email: yanapavko@yandex.ua*

In the article on the basis of the constructive-critical analysis of scientific works of domestic and foreign international lawyers, various sources of international law the essence of the main stages and tendencies formation of the concept of «polar sectors» is defined. The legal argumentation of coastal states for the implementation of the sectoral approach concerning the delimitation of the Arctic spaces is presented.

Key words: The Arctic; delimitation; the concept of «polar sectors»; legal reasoning; coastal states.

КОНЦЕПЦИЯ «ПОЛЯРНЫХ СЕКТОРОВ»: СУЩНОСТЬ, ЭТАПЫ И ТЕНДЕНЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ, ПРАВОВАЯ АРГУМЕНТАЦИЯ

Яна Павко

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Мельникова, 36, г. Киев, Украина, 00115,
email: yanapavko@yandex.ua*

На основании конструктивно-критического анализа научных трудов отечественных и зарубежных юристов-международников, различных международно-правовых источников раскрыты сущность, основные этапы и тенденции формирования концепции «полярных секторов». Представлена правовая аргументация прибрежных государств относительно реализации секторального подхода к разграничению арктических пространств.

Ключевые слова: Арктика; делимитация; концепция «полярных секторов»; правовая аргументация; прибрежные государства.